

Sloboda religije u sekularnom svijetu

Lorenzo Zucca

1. Uvod

Prije 1700 godina, februara 313. godine, car Konstantin potpisao je Milanski edikt, kojim je okončao progon, kojem su bili izloženi kršćani u Carstvu. To je bila prva zvanična proklamacija, koja se odnosila na slobodu vjeroispovijesti. Preciznije rečeno, pošto je sam Konstantin bio kršćanin i pošto je aktivno promovisao kršćansku religiju u Carstvu, onda se na ovaj čin treba gledati kao na sintezu moći i religije. Religija, a u pitanju je kršćanstvo, ne samo da je dobila slobodu na teritoriji Carstva, već je počela da dominira i određuje kako moralni, tako i politički život. Paradokso je, što je ovo dovelo do uskraćivanja religijskih sloboda za disidente, odnosno nekršćane. Ovakva situacija otvorila je put šizmi, tj. raskolu i zapravo je poticala brutalne sukobe među kršćanima. Mnogi kršćani su, uslijed progona od strane njihove braće po vjeri, bili primorani da napuste Evropu s ciljem da uspostave nove državne zajednice, sa novim poretkom koji bi obezbijedio veće slobode za različite religijske poglede i vjerovanja. Oni koji su ostali, odlučili su da se postepeno distanciraju od religije koja se preduboko involvirala u politiku. Moderna sekularna država nastala je iz potrebe za stvaranjem distance između moći i religije. Rizik koji su religiozni ljudi nastojali izbjeći, je da budu ponovo proganjeni od strane, sada, sekularne države. Pravo na vjerske slobode je lokalni odgovor za slučaj novih progona. Ljudsko pravo na slobodu religije je interpretirano na radikalno različite načine u Zapadnom svijetu. Jedni su insistirali na zaštiti religioznih ljudi od vanjskih utjecaja, a drugi su insistirali na zaštiti nereligioznog stanovništva od efekata utjecaja religije na javne poslove i javni život. Problem je možda u tome što je nemoguće precizno definisati ljudsko pravo na slobodu religije (HRFR – ljudsko pravo na slobodu religije). Ljudsko pravo na slobodu vjeroispovijesti, tj. slobodu religije pojavljuje se u većini međunarodnih dokumenata, koji se odnose na humanitarna prava. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (UDHR – Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima), čl. 18. upravo obuhvata ovo pitanje. Pitanje koje se ovdje postavlja nije da li se ljudsko pravo na slobodu religije prepoznaje kao takvo, već koji je status ljudskog prava na slobodu religije u međunarodnom sistemu ljudskih prava.

Što je još važnije, ljudsko pravo na slobodu religije, nije jednako prepoznato u zapadnim sekularnim državama. U ustavima nekih država zauzimaju istaknuto mjesto (SAD), u drugima je veoma ograničeno: Francuska Deklaracija o pravima čovjeka i građanina (DRMC), npr. priznaje i prepoznaje ovo pravo vrlo ograničeno.¹ U prvom Amandmanu američkog Ustava, daje se puno više prostora slobodi religije i način zaštite ove slobode je veoma dobro artikulisan.²

1 član X: "Niko neće biti uznemiravan zbog svojih ubjeđenja uključujući i religijska shvatanja, ukoliko način njihove manifestacije ne remeti javni red utvrđen zakonom"

Član XI: „sloboda razmjene ideja i mišljenja je jedno od najvrjednijih prava čovjeka. U skladu s tim, svaki građanin može slobodno govoriti, pisati i objavljivati, ali će i odgovarati u slučaju zloupotrebe ovih sloboda u skladu sa zakonom“

Dok američka Povelja o pravima jasno definiše mjesto religije u sistemu, Francuska Deklaracija lakonski tretira ovo pitanje, podupirući zaštitu od progona, tako da nam ne preostaje ništa drugo do da analogno zaključimo da sloboda izražavanja i sloboda misli se odnose i na religiozne ljude. Veoma je važno naglasiti da je sloboda misli veoma značajna, ali ni u kom slučaju ne znači mnogo kada je u pitanju ljudsko pravo na slobodu religije (HRFR).

Kako je moguće, i da li je uopšte moguće izvući iz ovih različitih poimanja, pojam slobode religije koji je zajednički svima i to na međunarodnom nivou? Pitanje nije čisto teoretsko, već je i od velikog političkog značaja, s obzirom da uobičajena poimanja ljudskog prava na slobodu religije mogu predstavljati osnov za intervenciju na polju unutrašnjih poslova suverenih nacionalnih država u slučaju težih kršenja prava iz ove oblasti. U svakom slučaju, nalazim da je veoma teško izjasniti se dovoljno precizno kada je u pitanju značenje ljudskog prava na slobode religije; zato je moj stav da ljudsko pravo na slobodu religije ima veoma ograničenu ulogu na međunarodnom nivou.

Postoji nekoliko razloga za ovakav stav. Započeo bih s tim, da je priroda slobode religije uvjetovana historijskim prilikama na domaćem nivou (poglavlje II). Štaviše, sloboda religije u praksi pokazuje da djelokrug i snaga ovog prava može biti određene samo u relaciji sa shvatanjima religije i njenim značenjem na lokalnom nivou, kao i sa tim što znači biti slobodan kada je religija u pitanju. Kao rezultat, nadnacionalne institucije presuđuju u predmetima koji tretiraju ovo pitanje na način koji se značajno razlikuje od načina na koji isti problem tretiraju nacionalne institucije koje su u boljoj poziciji kada je u pitanju procjena prakse na lokalnom nivou. (poglavlje III). Ovome se mora dodati i primjedba, da na međunarodnom nivou, u slučaju nedostataka na nivou institucija koje mogu riješiti ovakve probleme, uloga ljudskih prava uopšteno, kao i uloga ljudskog prava na slobodu religije (HRFR), je ograničena kada se uzme u obzir princip poštivanja nacionalnog suvereniteta, koji je u praksi veoma bitan. Način na koji je nacionalni suverenitet limitiran zavisi od načela na kojima se zasnivaju vjerska prava, a ista je veoma teško zasnovati na međunarodnom nivou, bez nametanja jednostranih poimanja, šta obuhvata religija (poglavlje IV). Zbog toga se nameće zaključak, da čak kada je ljudsko pravo na slobodu religije jako naglašeno i proklamovano na međunarodnom nivou, njegov status u praksi je veoma ograničen.

II. Priroda religijskih sloboda

Nekolicina raspravlja i o statusu slobode govora, i svakome je jasno koliko je značajno omogućiti svakome da se slobodno izražava u skladu sa principima demokratije, čak i pored toga što ne znamo tačno dokle sežu granice zaštite slobode govora. Kada je u pitanju religija, stvari stoje drugačije, zbog neslaganja po pitanju da li religija zaslužuje posebnu zaštitu, i ne postoji slaganje oko toga što tačno religija obuhvata. Drugim riječima pitanja "čemu ta sloboda?" i "Sloboda čega?" ostaju veoma prijeporna. Ovim pitanjima se može dodati i pitanje "za koga je ta sloboda?" Da li je to sloboda koja se odnosi samo na religiozne ljude uopšteno govoreći, ili se radi o slobodi religije kada su u pitanju zanemarene manjine? Četvrto pitanje je "koja vrsta slobode?": da li je to sloboda od religije – s ciljem da se zaštiti država od utjecaja ili je to sloboda za religiju – s ciljem da pomogne religiji da zadrži svoje mjesto i ulogu u društvu.

2. "Kongres neće uspostaviti državnu religiju ili sputavati ljude u slobodi vjeroispovijesti, te garantuje slobodu govora i štampe: niti će sprječavati slobodu okupljanja i peticioniranja „

Teorije slobode religije nastoje da daju odgovor na sva ova pitanja. Ove teorije nastoje da ocijene položaj religijskih sloboda u društvu.³ Odgovori na ova pitanja zavise od velikog broja faktora kao što su shvatanja društva, historijski razvoj ustavnog sistema države. Teško je izvući, na temelju lokalnih iskustava, teoriju o slobodi religije koja bi odgovarala zajednici na međunarodnom nivou. Filozofski sofisticizam i apstrakcija ne probijaju mnogo led u ovoj oblasti, s obzirom da sloboda religije nosi fundamentalna pitanja, koja obiluju pretpostavkama koja se tiču prirode religije i spoznajnog polja teologije. U ovom poglavlju ću istražiti do kojih granica je sloboda religije zavisna od slučajnih faktora koji dovode u sumnju mogućnost uspostavljanja ljudskog prava na slobodu religije na međunarodnom nivou.

A. Društvo

Status religijskih sloboda u državi usko zavisi od načina na koji se religija percipira i prakticira u određenom društvu. Američki i francuski pokret za ljudska prava potiču iz krajnje različitih društava s obzirom na pitanje religije. Američki hodočasnici su bježali iz Evrope zbog progona kojim su bili izloženi. To su bili začeci multireligijskog društva. Francuska je nastojala da se oslobodi okova starog režima (Ancien Regime), koji je uspostavio jednu religiju kao sastavni dio vlastite aristokratije. Zbog toga, u religioznim društvima, poseban status slobode religije je jednostavno bio samo prividan, dok se u društvima koja su nastojala da se oslobode od dominacije jedne religije, na slobodi religije insistiralo. U Sjedinjenim Američkim Državama, sloboda religije je iznad svega, dok je u Francuskoj, u najboljem slučaju, zauzimala drugo mjesto.

Jedna stvar je jasna. Sloboda religije nije glavna preokupacija teokratskih režima. Sloboda religije nije glavna preokupacija za apsolutiste u Francuskoj i Britaniji, kada govorimo o sedamnaestom stoljeću. Kada država podržava samo jednu religiju, ona ujedno nastoji i da degradira druge religije: u najboljem slučaju druge religije se samo tolerišu, a u najgorem slučaju se zabranjuju. Sloboda religije, takođe nije glavno pitanje u modernim teokratijama kao što je Iran. Tako npr., iranski Ustav usvaja Islam kao neizmjenljivu religiju (član 12)⁴, i samo šaćici vjernika druge vjeroispovijesti koje se službeno tretiraju kao manjina, dozvoljava slobodu prakticiranja vjere (član 13)⁵. Interesantno je, da u skladu sa iranskim Ustavom ostalim koji nisu muslimani priznaju ljudska prava (član 14.)⁶. Ali, ako čitate član 13. i član 14. zajedno, možete zaključiti da samo mali broj religijskih manjina imaju kvalifikovano pravo na slobodu religije.

3. C. Laborde: "Jednake slobode, nepostojanje sistema i slobode religije" *Pravna Teorija* 20(1), Mart, 2014: 52 – 77.

4. Član 12.: "Zvanična religija Irana je Islam i Twelver Ja'fari pravac (al-Din i fikh), i njegovi principi će ostati zauvijek nepromijenjeni..."

5. član 13.: "sljedbenici Zoroastrizma, Jevreji i Iranski kršćani su jedine priznate vjerske manjine, kojima je, u okviru zakona, dozvoljeno, slobodno ispovijedanje vjere, vjerskih rituala i ceremonija, takođe im je dozvoljeno da se povinuju vlastitim zakonima u pitanjima koja se tiču privatnih prava i vjerskog obrazovanja."

6. član 14.: "U skladu sa svetim citatom; ("Bog ne zabranjuje da se odnosite ljubazno i pravedno prema onim koji se nisu borili protiv vas zbog vaše religije i koji vas nisu protjerivali iz vaših domova" (60:8), vlada Islamske Republike Iran, kao i svi Muslimani su dužni da se prema onima koji nisu muslimanima ponašaju u skladu sa etičkim normama i principima Islama i pravičnosti koja je u duhu Islama, kao i da poštuju njihova ljudska prava. Ova načela primjenjuju se na sve one koji se uzdržavaju od učestvovanja u zavjerama i aktivnostima koje su usmjerene protiv Islama i Islamske Republike Iran."

Ostali , koji nisu muslimani, imaju pravo na poštivanje ljudskih prava, ali u sklopu tih prava ,ljudsko pravo na slobodu religije (HRFR) zauzima veoma ograničeno mjesto.

Sloboda religije, je dugo vremena , bila euro-atlantska preokupacija; ali ovdje treba istaknuti krucijalnu razliku između Evrope i Sjedinjenih Američkih Država; U Evropi je uloga religije u društvu tradicionalno uspostavljena u skladu sa principima Vestfalskog sporazuma, u skladu s kojim je uspostavljena vjerska homogenizacija društva sa jednom dominantnom religijom.Kada je jedna religija dominantna, ostale su u najboljem slučaju tolerisane.Ovakav vještački i prividan sistem je polako ali progresivno vodio ka sekularizaciji društva, koje se otuđuje od jedne dominantne religije.Sloboda religije je problem kojem se u prošlosti prilazilo statično, tako da tek od skora, zahvaljujući postojanju novih vjerskih manjina, dolazi do aktivnijeg pristupa ovom pitanju. U Sjedinjenim Američkim Državama , društvo teži ka vjerskom pluralizmu, premda ne baš tako uspješno. Svrha religijskih sloboda je da štite i promovišu vjerski pluralizam u društvu, s jedne strane i da štite državu od uticaja bilo koje religije.

Tek odnedavno , Evropa je morala da iznova razmotri položaj vjerskih sloboda, i to posebno zbog velikih društvenih promjena uvjetovanih masivnom imigracijom.Zbog toga je svaka evropska država morala da se uhvati u koštac sa brojnim i različitim zahtjevima upućenim od strane brojnih manjina iz Sjeverne Afrike, Južne Amerike, Bliskog Istoka i Azije.Kada se manjine ne integrišu u društvo, postaju visoko motivisane da koriste vlastiti vjerski identitet kao izgovor za neuklapanje. Sloboda religije stoga, postaje individualno pravo na temelju kojeg vjerske manjine zahtjevaju autonomju , i na taj način oni shvataju visoki stupanj sekularizacije društva u kojem se nalaze.

Uprkos razlikama između američkog i evropskog modela , ono što je jasno je da sloboda religije postaje relevantna kada društvo javno podržava religijski pluralizam u najširem obimu. U ovim pluralističkim društvima , status religijskih sloboda je pretpostavljen kao bitan, više nego potpuno opravdan. Ne postoji ozbiljan pokušaj da se odgovori na četiri pitanja koja sam skicirao ranije (sloboda čega/čemu ta sloboda/sloboda za koga/koja vrsta slobode), pošto odgovori na ova pitanja zavise od sadržaja društvenih faktora i državotvorne prakse.

B. Religijske slobode i konstitutivne pretpostavke

Američki konstitutivni eksperiment je prvi pokušaj da se odvoji religija od politike, ali ne i s namjerom da se religija odstrani iz društva, već s namjerom da se zaštiti sloboda vjere i svijesti za svakog ponaosob.⁷ Suprotno ovom projektu, Francuska je nastojala da odvoji religiju od politike, s ciljem da cijelo društvo oslobodi od utjecaja religije kada je javni život u pitanju.⁸ Radi toga imamo dva različita modela odvajanja:

7 M. Nussbaum, *Sloboda svijesti – U odbrani američke tradicije i vjerske ravnopravnosti* (Osnovne knjige, 2008).

8.C.Laborde, *Kritički republikanizam – Hidžab, kontroverze i politička filozofija* (Oxfordska Univerzitetska štampa , 2008.)

Jedan je bilateralno odvajanje sa namjerom očuvanja religije od pogubnih utjecaja politike (Sjedinjene Američke Države). Drugi je unilateralan, sa namjerom da se zaštiti država od religije (Francuska). Prvim modelom dominira sloboda religije. U skladu sa drugim modelom, sloboda religije ima rezidualan karakter. Način postanka religijskih sloboda zavisi od kompleksnih veza koje postoje između društva i politike s jedne strane, i crkve i države s druge strane.

Odvajanje crkve od države je glavna historijska doktrina, i to čini se upravo ona koja nosi najveće posljedice. Prije svega, ideja separacije upućuje na postojanje dvije odvojene kognitivne oblasti, koje djeluju neovisno jedna od druge. Da bi se prepoznalo postojanje neovisnih i jednako značajnih oblasti, potrebno je akceptirati da su ove oblasti važne i vrijedne posebne pažnje i razmatranja. Štaviše, oblast religije sama determiniše svoj identitet i cilj. Tako da ovdje imamo paradoksalnu posljedicu, bilo koja vrsta separacije da je u pitanju: država ne zna koji su vjerski razlozi, ali ih kao takve poštuje, ali joj ne dozvoljava miješanje.⁹

Konstitutivne teorije o slobodi religije ne nude direktan odgovor na naša četiri pitanja, već to čine na indirektan način.¹⁰ Za početak, sama činjenica da se sloboda religije spominje u tekstu ustava, ima za pretpostavku da je sloboda religije posebna i važna – u konstitutivnoj historiji Sjedinjenih Američkih Država, ne samo da se spominje sloboda religije, već se o njoj govori u prvom amandmanu, čime se podupire uvjerenje da se ovo pitanje smatra jednim od najvažnijih koja se tiču slobode. Nažalost, iz samog teksta se ne vidi zbog čega religija zaslužuje posebnu zaštitu u odnosu na druge ljudske aktivnosti. Štaviše, tekst ne govori o tome dokle sežu granice religije, tako da je jedini način da se ovo spozna, uvid u ustavnu praksu, s posebnim osvrtom na pravosudnu praksu. Ono što ide u prilog ovakvom poimanju je ideja da sloboda religije veoma ovisi o slučajnim i brojnim faktorima i prilično je teško razdvojiti ovo dvoje. Konačno, način na koji konstitutivna praksa djeluje je više koherentan nego kritičan. Ovo znači da akteri konstitutivnosti, kao i teoretičari nastoje da daju smisao nekim prošlim odlukama, s težištem na očuvanju i objašnjenju vrijednosti konstitutivnog društva od njegovih početaka, a koje se obično iskazuju u ustavu. Dakle, sama činjenica da se sloboda religije pojavljuje u tekstu ustava je dovoljno dobar razlog da se ista ima smatrati posebnom i važnom s ustavotvorne tačke gledišta

Zbog toga, u praksi, sudije često tretiraju slobodu religije na poseban način, bez zalaženja u pitanje šta je religija i bez postavljanja pitanja zbog čega je posebna.¹¹ Ukoliko dokažete da se vaš zahtjev tiče religije, onda stičete pro tanto osnov za zaštitu svog zahtjeva. Glavni način da se utvrde granice religioznog zahtjeva u odnosu na bilo koji drugi zahtjev je analogan, i temelji se na uspostavljenim koncepcijama religije u jednome društvu. Sloboda religije je posebno važna, ali se pitanje njene prirode ne ispituje.

Neke konstitutivne teorije o slobodi i religiji nastoje da izazovu paradigmu slobode religije, kao individualnog ljudskog prava koje obezbjeđuje pro tanto razloge za pobijanje vladajuće politike.¹² Oni raspravljaju o tome da se sloboda religije treba shvatiti kao ravnopravna sloboda svijesti, što hoće reći, da ko god postavi dovoljno snažan zahtjev po pitanju uverenja i vjere - bilo da se radi o religioznim ljudima ili nereligioznom – treba imati pravo na odbranu i zaštitu od diskriminacije na temelju svojih uvjerenja.

9. Vidi R. Audi, *Demokratska vlast i separacija crkve od države* (Oxford Univerzitetska štampa, 2011)

10. C. Eisgruber i L. Sager, *Religijske slobode i ustav* (Harvard Univerzitetska štampa, 2007.)

11. Laborde, "Jednake slobode, nepostojanje sistema i religijskih sloboda"

12. Eisgruber i Sager, *Religijske slobode i Ustav*

U ovom slučaju ne morate dokazati da se vaš zahtjev tiče religije, već samo da je vaš zahtjev dovoljno dubok i osjetljiv.¹³ Problem sa ovim konstitutivnim teorijama je u tome što one jedva da pomjeraju granice poimanja koje se tiču prirode i uloge religije.¹⁴ I zaista, praksa je pokazala da uvijek postoji pretpostavka da su zahtjevi religioznih ljudi duboki i osjetljivi, dok oni nereligioznih ljudi moraju to dokazati.

Konstitutivne teorije se bave, direktno i indirektno, sa dvije odvojene i neizbježne istrage: prva, da li je religija posebna? Druga, koju vrstu tretmana zaslužuje? Ne postoji odgovor na prvo pitanje; jednostavno se pretpostavlja da je sloboda religije u neku ruku posebna s obzirom na činjenicu da se pominje u većini ustava. Ovo svakako utiče i na njen tretman, koji se tiče pobližeg određenja privilegija s jedne strane, i određenja granica s druge strane.

C. Ontologija i epistemologija religije

Filozofska objašnjenja slobode religije pate od istoga problema kao i konstitutivne teorije. One nisu u stanju da ekstrahuju jednu definiciju religije koja bi objasnila sa nereligioznog aspekta poseban značaj religije za dobro njene zaštite. I usitinu mnogi vjeruju da ne smijemo pasti u zamku definisanja religije, pošto definicija sama po sebi može biti ili nedovoljno obuhvatna ili preobuhvatna. Mnoga nastojanja su rezultirala veoma limitiranim uspjehom; ono u čemu se svi slažu je da definicija nije moguća.¹⁵ Zapravo se većina pravnika i filozofa slaže da je definisanje religije nezahvalan posao. Umjesto toga oni predlažu uvođenje kriterija ili paradigmatičkih obrazaca u duhu analogije. Na ovaj način, takođe indirektno se slažu, da se pitanja religije trebaju prosuđivati od slučaja do slučaja, u duhu i formi lokalnih sadržaja i prakse.

Brian Leiter je skoro pa jedinstven u svom nastojanju da iznese jednostavnu i izravnu definiciju religije s ciljem da njome obuhvati sve moguće fenomene koje nosi religija. Ambicija mu je da stvori univerzalno važeću i jednostavnu definiciju religije.¹⁶ Leiter nudi dva elementa, koja samtra centralnim: kategorizacija vjerovanja i izoliranje na temelju dokaza.¹⁷ Kategorizacija se odnosi na snagu ubjeđenja koja upravljaju ponašanjem. Izoliranje na temelju dokaza se odnosi na načine kako religija utiče na spoznaje o svijetu koje smo stvorili na temelju zdravog razuma i nauke. Religija zasnovana na vjeri ne udovoljava razumu. Leiter argumentovano odvajava religiju od zahtjeva za evidentnim dokazima.

13. Zahtjev je jak, kada proizilazi iz opšteprihvaćenih načela koje pojedinac slijedi na konzistentan način. Osjetljiv je kada ga se pridržavaju manjine koje nemaju jednostavan pristup u određenom društvu.

14. Laborde, "Jednake slobode, nepostojanje sistema i slobode religije"

15. W.F. Sullivan, *Nemogućnost religijske slobode* (Princeton Univerzitetska Štampa, 2007)

16. B. Leiter, *Zašto tolerisati religiju?* (Princeton Univerzitetska Štampa, 2012) Započinje kao odgovor na *Slobodu svijesti*, Marthe Nussbaum

17. Leiter, *Zašto tolerisati religiju?*, 27

Ovdje nije ostavljeno prostora za kritički osvrt, ali se može dati par komentara. Leiter određuje religiju u kontekstu njenog sukoba sa prirodom ,tj. prirodoslovnim pogledima na svijet. Da bi se procijenila snaga ovog konflikta, potrebno je precizno opisati prirodoslovni pogled na svijet,¹⁸ a to je da je svijet opisan u skladu sa naučnim zakonima sve što se treba znati. Ova pretpostavka predstavlja fundamentalni problem Leiterove definicije, jer ona prikazuje vjeru kao nužno pogrešnu ,s naučno dokazive tačke gledišta. Leiter opisuje vjeru kao izvor neutemeljenih ubjeđenja i predstava, smatra ih naučno nepodrživim, a zapravo su jedni odvojeni od drugih. Ali ovdje se puno toga uzima zdravo za gotovo, tačnije da sva uvjerenja koja posjedujemo, a koja proizilaze iz vjere nisu u skladu sa naukom, tj. nisu naučno dokazana. Ovakav stav ne može biti tačan, pogotovo kada govorimo o moralnim ubjeđenjima koja proizilaze iz religije. Takođe se pogrešno pretpostavlja da ona religiozna ubjeđenja koja nisu u skladu sa naukom trebaju biti revidirana ili ostavljena po strani. A opet, ljudi od vjere kao i vjerske institucije su spremne, mada nevoljko, da mijenjaju svoja ubjeđenja ukoliko im nauka ponudi čvrste dokaze.

Takođe primjećujem, da je Leiterova definicija u skladu sa idejom separacije teologije od ostalih oblasti spoznaje. Drugim riječima, Leiterova definicija brani epistemološki integritet oblasti religije, izolirajući vjeru kao izvor religiozne spoznaje. Epistemološki integritet polazi od načela distinkcije svjetovnih od religioznih nazora.¹⁹ Integritet je taj koji pokazuje presjek i jednog i drugog. U jednu ruku, to isključuje religiju iz učešća u javnim i političkim raspravama. S druge strane, prepoznaje ozbiljnost religijskih ubjeđenja u njihovoj različitosti u odnosu na svjetovne nazore. S obzirom da su religijska ubjeđenja, u svome polju suverena , u skladu sa ovom pretpostavkom, proizilazi da filozofija ima prilično ograničenu ulogu u stvaranju definicije , jer proizilazi da praksa sama sebe definiše. Štaviše, pitanje “ šta je religija?” u cilju prepoznavanja stvarnih nosilaca iste, kao i identifikacije sadržaja prava, je sasvim drugo pitanje od pitanja “šta je jezik?” Sekularne institucije su opštepoznato, nedovoljno kvalifikovane da odgovore na naprijed postavljena pitanja. Djelomično iz razloga što sekularne institucije nisu dovoljno teološki obrazovane da bi ispitale ovaj problem. Djelomično i zbog toga što sekularno obuhvata način dokazivanja koji nije kompatibilan sa načinom dokazivanja kojim religiozni ljudi nastoje objasniti iskrenost svojih uvjerenja. Povrh svega, pitanje : “šta je religija?” može proizvesti niz nedoumica. Najveća se tiče pitanja šta je to predmet religije, da li je to njena priroda ili ontologija.

Ali, ako čak i pretpostavimo da domaće sekularne institucije mogu izaći na kraj i definisati religiju , pa tako i garantovati poštivanje prava slobode na religiju, i u tom slučaju definicija religije će se zasnivati na lokalnim slučajevima koji sprječavaju mogućnost nastanka univerzalne definicije religije. Ove kratke rasprave bacaju svjetlo na nedoumice, s kojima se suočavaju svi koji nastoje da objasne značenje ljudskih prava i slobode religije u zapadnim državama.

18 A.Plantiga: *Gdje zaista počiva konflikt - Nauka, Religija i Naturalizam* (Oxford Univerzitetska Štampa, 2012. Plantiga , npr, pokazuje da konflikt na način kako na njega gledaju nosioci prirodoslovnih nauka se čini samo prividnim, a ne i stvarnim , nakon pažljivog ispitivanja.

19 Laborde, “Jednake slobode, nepostojanje sistema i slobode religije”

Da i ne spominjemo teškoće na koje se nailazi u nezapadnim zemljama, one su daleko veće.

Kada se tvorcima politike hvataju u koštac sa problemom religijskih sloboda, ono s čim se sučeljavaju su dva ekstremno komplikovana problema:

- (1) Kakva je priroda prava na slobodu religije?
- (2) Kako možemo prepoznati elemente religije širom svijeta, ako polazimo od vlastitih, lokalnih pogleda na koncept religije?

Praksa u oblasti ljudskih prava na slobodu religije pokazuje šta je svaki politički sistem izgradio na osnovu slučajeva s kojima se susretao u svojoj istoriji. Štaviše, a što će se vidjeti iz narednog poglavlja, upravo to je razlog da nadnacionalne i međunarodne institucije posvete posebnu pažnju problemima tretiranja religijskih sloboda na lokalnom nivou.

III Sloboda religije u praksi

Ono što zasad izlazi na površinu je da je sloboda religije obilježena jakim lokalnim uticajima. Ovo se posebno mora uzeti u obzir, kada nastojimo da definišemo značenje prava na slobodu religije na međunarodnom nivou. U praksi, pravo na slobodu religije, takođe pokazuje da domaće institucije s oklijevanjem ulaze u teološke debate, koje se tiču pitanja prirode religije, i to iz očitih razloga. Umjesto toga, one radije koriste sociološke i antropološke kriterije da bi pristupili pitanju religije.²⁰ U praksi sloboda religije, takođe jasno pokazuje, da nadnacionalne i međunarodne sudije zauzimaju veoma različite stavove po pitanju parnica koje se tiču religije na lokalnom nivou.

Sloboda religije nije apsolutno pravo izdignuto na nacionalni nivo, čak ni onda kada zauzima počasno mjesto kao što je slučaj sa Ustavom Sjedinjenih Američkih Država. Štaviše, način na koji se ovo pitanje tretira u praksi, pokazuje da postoje brojni pravni problemi s kojima se tvorcima politike i pravosuđe sučeljavaju. Općenito govoreći, pravni pristup slobodi religije prepoznaje tri zasebne nedoumice, koje doprinose ograničenjima u praksi. Jedna je određivanje svrhe, druga čvrstine i treća se tiče načina pronalaska puta da se izađe na kraj sa konfliktom između slobode religije i ostalih prava.

A. Svrha

Da bi se odredila svrha zaštite koju pruža humanitarno pravo, potrebno je poduzeti nekoliko različitih koraka. Prvo se mora prevesti širina utvrđenih principa u deontološke modalitete (zabrane/dozvole/obaveze).²¹ Tako, npr. Ustav Sjedinjenih Američkih Država zabranjuje da se zakonski uspostavi jedna religija, s jedne strane, dok s druge strane imamo zabranu zabrane sprječavanja ispovijedanja religije po svome (zabrana zabrane se ima tumačiti kao dozvola slobode).

Drugo, mora se uspostaviti uzajamna obaveza nametnuta svim drugim ljudima pomoću pravnih mehanizama.²² Na konsstitutivnom nivou, generalno govoreći, sloboda je zaštićena pravom na zahtjevanje prava, a u vezi sa odsustvom prava na strani drugih osoba.

²⁰ R (u vezi aplikacije E) vs *Upravni organ JFS i dopustivost aplikacije u slučaju JFS*

²¹ G.H. von Wright, "Deontološka logika", *Mind*, Nova serija, 60(237)(januar 1951): 1-15

²² W.N. Hohfeld, *Fundamentalne pravne koncepcije* (Aldershot, 2001)

Prosto govoreći, ako ja imam pravo da ispovijedam svoju vjeru u privatnom životu, niko drugi nema pravo da me u tome uskraćuje, remeteći moj privatni prostor. Svakao, ljudsko pravo na slobodu religije takođe podrazumijeva općenit imunitet na strani stvarnih držalaca vlasti, a što je i razumljivo s obzirom na nedostatke na strani države. Na primjer, američki zakonodavac je primarni nosilac ljudskog prava na slobode religije, čime je određena konstitutivna nemogućnost da tvori zakone koji će sprječavati slobodu vjeroispovijesti.

Treće, i mnogo kontroverznije, u nastojanju da se odredi svrha zaštite, kao i obim kojim je zakonodavac ograničen, mora se ustanoviti koja vrsta ubjeđenja i ponašanja moraju biti okarakterisana kao religijska. Posmatrajući i američki i francuski tekst, možemo jasno vidjeti da postoji velika razlika kada su u pitanju religijska ponašanja koja su obuhvaćena odredbama ustava. U Sjedinjenim Američkim Državama, sloboda forme ispovijedanja vjere je smještena u srž zaštite, dok u Francuskoj, ono što se štiti je religiozno uvjerenje. Ako uporedimo ovo dvoje, zapanjujuća je razlika između zaštite vjerske misli i djelovanja u skladu sa vjerom. Prema tome, razlika između govora i djelanja je linija razgraničenja kada je po srijedi zaštita koju pruža režim u Americi i Francuskoj.

Druga moguća linija razgraničenja, je možda i bitnija, a to je razlika između slobode religije koja se poima kao individualna ili kao pravo grupe. Ideja slobodnog ispovijedanja je interpretirana kao tendencija za zaštitu individualne svijesti, prije nego zaštita religijskih skupina. Zapravo, ovdje je jasno da američka država nastoji da izbjegne protežiranje bilo koje religijske skupine, koliko god je to moguće, uprkos činjenici da postoji očita sloboda okupljanja s ciljem da se obilježavaju i izvode vjerski rituali. Ali, osnov religijskih okupljanja počiva na nivou individualne svijesti više nego što proizilazi iz posebnog statusa religiozних organizacija. Zato, u Sjedinjenim Američkim Državama, religiozna svijest je osnovni element na temelju kojeg se prepoznaje i štiti religijsko vjerovanje i djelanje.

U revolucionarnoj Francuskoj, u tekstu se jedino spominje religiozna misao. U oba slučaja, čini se da je naglasak na individualnom iskustvu, ali ovdje moramo podcrtati značajnu razliku između svijesti s jedne strane, i mišljenja i uvjerenja s druge strane. Svijest, očito je, obuhvata i uvjerenja i djelovanja, dok uvjerenje može jedva obuhvatiti samo djelanje. Postoji velika razlika između svijesti i uvjerenja: svijest funkcionira kao mač, a uvjerenje (misao) kao štit. Iskazano na drugi način, onog momenta kada se utvrdi postojanje religiozne svijesti, nastaje i zahtjev za izuzeće iste iz sistema uspostavljenih pravila. U slučaju religioznog uvjerenja (misli) ono što se računa je samo privatni prostor koji će biti zaštićen od vjerskog utjecaja i postojećih zakona, ali ni u kom slučaju religijsko vjerovanje nije titulirano da zahtjeva ekscipiju iz ustanovljenih pravnih okvira.

Tek u suvremenijim sporazumima koji se tiču ljudskih prava, vidimo postojanje namjere da se pravo na slobodu religije protegne i da mu se da kolektivni aspekt. Posebno na ovo nailazimo u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima (ECHR), u članu 9:

- 1) Svako ima pravo na slobodu misli, savjesti i vjeroispovijesti: ovo pravo uključuje slobodu promjene vjere ili uvjerenja i slobodu čovjeka da bilo sam, ili zajedno s drugima, javno ili privatno, ispoljava vjeru ili uvjerenje molitvom, propovijedi, običajima i obredom (citat završen)

Evropska konvencija zadire daleko van pitanja svijesti i misli, i proširuje se sa individualne na kolektivnu dimenziju. Takođe prevazilazi i granice privatnog s ciljem da se obuhvate javni aspekti religije.

B. Čvrstina

Pri određivanju čvrstine ljudskih prava i slobode religije mora se izvršiti poređenje čvrstine drugih prava *in abstracto*: takođe je neophodno istaknuti važnost religijske prakse unutar društva; i konačno moraju se međusobno uporediti slobode različitih religioznih skupina.

Neki američki komentatori, vide paradoks kada je u pitanju tretman religije.²³ Sloboda vjeroispovijesti uživa posebnu zaštitu, te zato religijska svijest posjeduje posebnu snagu u poređenju za zahtjevima koji potiču od drugih oblika svijesti, tako da samo priznavanje predstavlja objekt koji je ovim opterćen, te stoga religija kao kolektivna inicijativa ima manju snagu od ostalih društvenih inicijativa. U Francuskoj, u skladu sa Deklaracijom o pravima čovjeka i građanina, religiozna misao uživa isti stepen zaštite kao i sve ostale misli, ali ne više od toga. Prema tome, religiozna misao je izjednačena sa ostalim. Što se tiče religijskih grupa, Francuska je dala sebi za pravo mogućnost da se miješa kada god se to čini potrebnim i primjerenim. U oba slučaja govorimo o razdvajanju crkve i države, ali u Americi se radi o bilateralnom razdvajanju, dok u Francuskoj imamo unilateralno razdvajanje.

Evropska konvencija o ljudskim pravima usvaja sistem razdvajanja i sistem priznavanja, tako da snaga interesa zaštićenih slobodom religije bi se trebala evaluirati u *različitim kontekstima*. Važno je napomenuti jednu stvar i istaknuti je: ukoliko je država priznala jednu religiju *de iure*, onda ne treba posebno naglašavati da postoji pretpostavka favorizovanja te religije u odnosu na ostale. Priznavanje religije ne promovira ravnopravnost između religija, i može se veoma lako potkopati sloboda svih ostalih religija.

Drugi zanimljiv problem je sljedeći: kada država prizna jednu religiju, vrlo lako može potkopati slobode drugih religija. *Kokkinakis*, prvi slučaj koji se razmatrao na sudu u Strazburu, a ticao se zahtjeva na slobodu vjeroispovijesti Jehovinih svjedoka u Grčkoj, u kojoj je Ortodoksna Crkva konstitutivno priznata, tako da je u ovom specifičnom slučaju, efekt jednostranog priznanja doveo do prohibicije konvertovanja koje je u Grčkoj zakonom zabranjeno²⁴

Priznavanje *de iure*, ne znači automatski da samo jedna religija uživa prednosti konstitutivne zaštite. U Ujedinjenom Kraljevstvu, priznavanje *de iure* ide pod ruku sa konstantnim nastojanjem da se ponude ravnopravne beneficije najširem spektru ostalih religija.²⁵ Protivno, *de iure* odvajanje ne sprječava *de facto* priznavanje ili u najmanju ruku striktno suradnju između države i jedne crkve,

²³ Eisgruber i Sager, *Religijska sloboda i ustav*

²⁴ *Kokkinakis vs Grčke*, Aplikacija br. 14307-88, Presuda od 25.05.1993.

²⁵ J. Rivers, *Pravo organiziranih religija. Između priznanja i sekularizma* (Oxford Univerzitetska Štampa, 2010.)

kao što je slučaj u Italiji, gdje imamo relaciju između države i Vatikana. Ovo znači da jedna religija uživa veoma posebne beneficije u poređenju sa ostalim koje se znatno manje favorizuju. Na primjer, sloboda religije za muslimane u Italiji ne uživa veliku pravnu zaštitu, niti postoji entuzijazam javnosti za tako nešto, što za posljedicu ima niz administrativnih ograničenja koja sprječavaju gradnju religioznih objekata za vjerske potrebe.²⁶

Bitna stvar s kojom se suočavamo u nastojanju da odredimo snagu kojom se štiti sloboda religije je pitanje da li govorimo o jednakim slobodama za sve religije ili govorimo o tome da je jedna religija tretirana bolje od ostalih.²⁷ Osnovna stvar vrti se oko snage interesa koji se tiču slobode religije unutar sistema pluralističkih prava. Religiozne slobode u Sjedinjenim Američkim Državama, na prvi pogled se čine kao glavna birga Ustava, s obzirom da su smještene na prvo mjesto Povelje o pravima i predstavljaju pitanje koje je regulisano setom pravnih normi. U Francuskoj, Deklaracija o pravima čovjeka i građanina, niti jedan član nije posvetila religijskim slobodama i religija se spominje u prolazu, tako da je njen status jasan., a kao rezultat, intenzitet zanimanja je mnogo manje značajan.

U Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima, sloboda religije zauzima neovisno mjesto među ostalim derogativnim pravima. Poznata su nam ostala prava kao što su, zabrana torture i pravo na život imaju veću snagu jer se ne mogu derogirati, što znači da se ne mogu podrediti nekom drugom interesu. S druge strane, jasno je da postoji veliki broj interesa koji mogu prevagnuti nad interesima koji se tiču zaštite slobode religije. Paragraf 2. Član 9. Evropske konvencije o ljudskim pravima to potvrđuje:

2. Sloboda ispovijedanja vjere ili ubjeđenja može biti podvrgnuta samo onim ograničenjima koja su propisana zakonom i neophodna u demokratskom društvu u interesu javne bezbjednosti, radi zaštite javnog reda, zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih.

Sloboda religije, onako kako je ugrađena u Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, ima veoma široke odrednice, s obzirom da pokriva misao, svijest i religiju. Zato se odnosi i na individualna i kolektivna ubjeđenja i vjerovanja, te ponašanja koja proizilaze iz tih ubjeđenja. Kakogod, snaga tog prava je ograničena u skladu sa paragrafom 2. Član 9. Snaga interesa koje štiti sloboda religije mogu biti ograničena na temelju interesa javne bezbjednosti, u svrhu zaštite javnog reda, zdravlja ili morala -i konačno ali ne manje važno – radi zaštite prava i sloboda drugih. Ovdje je takođe bitno istaći da su namjera i snaga povezane vezama obrnute proporcionalnosti: što je veći obim zaštite, manja je snaga i obrnuto. Ukoliko je obim religijskih sloboda veoma uzak, onda se uvijek to može pravdati potrebom da se zaštiti sama srž prava. Vidi tabelu 21.1.

²⁶ Evropski sud za ljudska prava pokrenuo je raspravu u slučaju administrativne zabrane gradnje munara u Švicaskoj u skorijoj budućnosti.

²⁷ Eisgruber i Sager, *Religijske slobode i ustav*

Tabela 21.1. Kratak pregled različitih kombinacija koje prikazuju promjenljivu prirodu slobode religije

Snaga / obim	individualna	Kolektivna
Visoki stupanj snage	svijest (npr. SAD)	Prava i slobode drugih (Evropska konvencija o ljudskim pravima, čl.9. stav 1.)
nizak stupanj snage	misao (Deklaracija o pravima čovjeka i građanina (Francuska)	Ograničenije prava i sloboda drugih (Evropska konvencija o ljudskim pravima , čl.9 stav 2)

C. Konflikti

Najteži slučaj je riješiti konflikt i razgarničiti pravo na slobodu religije od ostalih prava. Kao što je ranije naglašeno, a što je pitanje koj se reguliše zakonom, sloboda religije se može ograničiti s ciljem da se garantuje unapređenje i zaštita drugih prava. Primjeri sukoba koji nastaju ovom prilikom su brojni, ali ih ne možemo ovom prilikom sve analizirati. Ono što možemo je skicirati sam problem.

Sloboda religije može doći u konflikt sa drugim slobodama, kao što je npr. sloboda izražavanja. Ovo se može objasniti na način da u pluralističkim demokratskim društvima su ljudi slobodni da izražavaju negativne stavove s obzirom na pravo ispovjedanja vjere, uključujući i slobodu iskazivanja uvredljivih stavova po ovome pitanju. Naposlijetku, ako se zaštita slobode iskazivanja stavova odnosi samo na one pozitivne, onda i ne postoji potreba za službenim proglašenjem prava na ovakvu slobodu. Takođe se može tvrditi da iznošenje uvredljivih stavova na račun religijskih manjina dovodi do slabljenja osjećaja poštovanja tih manjina unutar cijele društvene zajednice, kao i slabljenja njihovog položaja u podizanja tenzija, kako unutar tako i van granica jedene teritorijalno definisane zajednice. Uobičajen primjer koji se navodi u prilog ovakvom mišljenju je slučaj uvredljivih karikatura na račun Poslanika Muhameda.

Po mome mišljenju, ovaj problem, a što ja najgorčnije tvrdim, možemo sagledati kroz praksu Evropskog suda za ljudska prava, slučaj Otto Preminger, u kojem se tražilo ograničenje slobode umjetničkog izražavanja filmskog režisera na temelju stava da bi ovaj film mogao povrijediti vjersku manjinu u Tirolu.²⁸ Sud je zauzeo stav da sloboda izražavanja na koju se pozivao aplikant je zapravo ograničena krivičnim zakonom koji zabranjuje potcjenjivanje religiozne doktrine, a u svrhu očuvanja mira. Sud je ocijenio da postoji konflikt interesa kada je u pitanju sloboda ispovjedanja vjere, kao jedne od osnovnih sloboda koja je garantovana Konvencijom i u skladu s tim zaključio da austrijske vlasti nisu prekoračile granice svojih ovlasti. Ostaje nejasno, da li bi se na isti način zaštitila prava manjine u slučaju sa karikaturama Poljanika Muhameda.

U svakom slučaju, ono što je ovdje bitno je da rasvijetlimo činjenicu da postoje dva specifična problema, prvi je da se mora odrediti u kom obimu će se poštivati nečije pravo na slobodu religije i da li će ono biti obuhvaćeno pravom na slobodu religije. Drugi problem je, da li je to pravo dovoljno snažno da prevagne nad pravom slobode izražavanja.

²⁸ Institut Otto Preminger vs Austrija (13470/87) Sud za ljudska prava 26 (20. Septembar 1994)

Oba pitanja su određena sudom koji uzima da je polazna tačka konflikt prava, što slučaj čini veoma teškim, a što povećava mogućnost donošenja odluka na temelju procjene koja počiva na shvatanju prirode i vrijednosti religije .

Drugi set sukoba tiče se same prirode slobode religije. Problem je pitanje da li religija priznata na nivou društvene prakse i institucionalano zaštićena može dovesti u diskriminirajući položaj neke kategorije stanovništva, koje su svakako zaštićene od diskriminacije. Radi se o apstraktnom sukobu između ravnopravnosti i slobode.

Ovaj sukob je naročito ozbiljan iz razloga što vrši pritisak na religiju da usvoji određene društvene standarde , a što religija očajnički nastoji da izbjegne. Ovaj sukob se javlja u različitim oblicima i na različitim mjestima. Radno mjesto je izvrstan primjer područja na kojem se odigrava sukob i borba protiv diskriminacije i to naročito u zadnje vrijeme i na području Evrope.²⁹ Naime, ukoliko religija „stupi“ na radno mjesto , tenzije koje postoje između zahtjeva za nediskriminacijom i prava na slobodu religije postaju jasno uočljive.

Zapravo postoje brojne varijacije tih tenzija. Poslodavac može biti sekularist, a uposleni mogu tražiti pravo da nose religijska obilježja,³⁰ i u ovom slučaju dolazi do diskriminacije religioznih ljudi. U ulozi poslodavca se takođe može pojaviti država , a zaposlenik može odbiti da vrši javnu funkciju koja se ne poklapa sa vjerskom percepcijom i koja je po prirodi diskriminirajuća.³¹ Ili, poslodavac može biti vjernik i može otpustiti zaposlenika koji se ne uklapa u standarde vjerskih poimanja poslodavca.³² Crkva prisvaja pravo da zaposli koga god hoće, da li je onda dozvoljeno otpustiti ljude koji ne udovoljavaju religijskim percepcijama, koje bi se i inače smatrale diskriminirajućim?

Drugim riječima, kada se religija umiješa u sekularni ugovor o zapošljavanju , da li to znači da je takvo radno mjesto sačuvano od ograničenja koja važe za sekularna radna mjesta? I ponovo imamo problem obima: do kojih granica sloboda religije karakteriše aktivnosti koje sadrže u sebi religijska obilježja? I problem jačine: do kojih granica se posebna zaštita koju uživaju religijske slobode proteže i prevagnjuje u odnosu na ostale ustavom, od diskriminacije, zaštićene interese. Odgovori na ova pitanja nisu sveto slovo i veoma zavise od slučaja do slučaja, kao i od lokalnog poimanja prirode i vrijednosti vjere u svakom društvu ponaosob. Ova jednostavna činjenica nas odvraća od iskušenja da djelujemo izvan, a u ime lokalnih ubjeđenja koja se tiču ljudskog prava na slobodu religije , i kojima se takođe objašnjavaju oprezni stavovi koje zauzimaju nadnacionalni sudovi , pri čemu su skloni da pruže veliku zaštitu kada su u pitanju religijske slobode.

29 U SAD u svećenička iznimka sprječava primjenu zakona protiv diskriminacije kada su u pitanju religijske ustanove

30 Slučaj Eweida i Chaplin (*Eweida i dr protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Aplikacija br.5984/10, od 15 .Januara 2013) bavi se pitanjem zabrane nošenja kršćanskog križa na random mjestu

31 Ladal slučaj (spade u istu skupinu kao i sl. Eweida i dr) u kojem je matičarka Ladele odbila da vjenča par isto spola

32 Nekoliko slučajeva dospjelo je na Evropski sud za ljudska prava u proteklih nekoliko godina. Npr. Lombardi Vallauri, Aplikacija br.

39128/05 (od 20. Oktobra 2009.), koji se tiče profesora pravne filozofije, čiji je ugovor o radu , koji je imao zaključen sa Mianskim katoličkim univerzitetom, e prestao važiti nakon što je Kongregacija za katoličko obrazovanje odbila da isti produži nakon što je profesor na tom radnom mjestu proveo 20 godina.

D. Granice poštivanja

Konačni rezultat prethodne rasprave je da se međunarodne institucije kada presuđuju u predmetima koji se tiču slobode religije, susreću sa ozbiljnim problemima koji proizilaze i koji ovise o lokalnoj prirodi religijskih sloboda. Jasno je, da se domaće institucije nalaze u boljem položaju kada je u pitanju mogućnost sagledavanja stavova koje država zauzima vis a vis vjere. Čak i kada je uspostavljen mehanizam na regionalnom nivou koji štiti ljudska prava, pravo na slobodu religije ostaje i dalje jedno od najkontroverznijih prava. Evropske države dozvoljavaju interferenciju do određene granice. Evropski sud za ljudska prava je počeo tek 1993.g., da se poziva na član 9., tj. u zadnjih dvadeset godina. O svim ostalim pravima Sud odlučuje u hodu, i na temelju vlastite prakse. Ovakvim postupanjem, može se smatrati, da Sud nastoji uprkos svim očitim preprekama, da uspostavi "tržište" religije, na polju religijskog pluralizma, a kao što se vidi iz slučaja *Kokkinakis* (1993), gdje je problem nastao zbog grčkog Ustava koji je zabranjivao bilo kakav oblik pokušaja religijskog konvertovanja. Strasbur je intervenisao na način da je uklonio zabranu s ciljem zaštite ostalih religija od restrikcije kada su njihove slobode u pitanju.

Smisao "tržišta religija" je da se smanje utjecaji monopolističke hegemonije jedne religije, pogotovo kada se ta dominacija provodi prinudnim sredstvima, tj. kada poprima oblike krivičnog djela. Međutim, stvaranje "tržišta religije" ne podrazumijeva promovisanje jednakih sloboda u smislu zaštite svih religija na istome nivou. Da bi se ovo postiglo, biće potrebno sprovesti duboke promjene u društvu, a što je jednostavno nemoguće postići putem zakona. Primjer je Turska, gdje čak i nakon što je provedena reforma na ustavotvornom nivou s ciljem uspostavljanja sekularnog društva, ostao je prostor za religiju da uzvrati udarac.

Novijom presudom, čini se da je prepušteno državi da odluči do kojih granica će joj identitet ovisiti o vjerskoj simbolici.³³ Ako ništa drugo, Evropski sud za ljudska prava zauzeo je veoma popustljiv stav spram nacionalnog suvereniteta: srž ovakvog principa temelji se na stavu da, kada su nacionalne države u pitanju, definicija simbola i identiteta stvar je suvereniteta. Ljudsko pravo na slobodu religije je u praksi veoma ograničeno kada ga posmatramo na nadnacionalnom nivou. Ovakav stav je teško izmiriti sa idejom vrlo agresivne vanjske politike koja se provodi u ime prava na slobodu religije. Ukoliko ovo nije slučaj, onda ću pomenuti drugu skupinu dvostrukih standarda prema kojima evropske nacije poštuju vlastite suverenitete, dok su neevropske nacije izložene nametljivim, moralizirajućim intervencijama kada je po srijedi ljudsko pravo na slobodu religije.

IV. Položaj ljudskih prava na slobodu religije

Do sada smo naučili sljedeće: (1) definicija ljudskog prava na slobodu religije (HRFR) je izrazito lokalnog karaktera i zavisna je kategorija, i (2) međunarodne pravosudne institucije otkrivaju različitosti u postupanju u slučajevima kada se radi o slobodi religije, u najboljem slučaju, odnsono u najgorem, možemo konstatovati da ne postoji centralna institucija sa dovoljno autoriteta da tumači ta prava, kao i način na koji će se ona tretirati na međunarodnom nivou.

³³ Veliko Vijeće *Lautusi vs Italije*, Aplikacija br. 30814/06

Štaviše, bilo koji razlog za intervenciju, a koji se temelji na ljudskom pravu na slobodu religije (HRFR), mora se sagledati u kontekstu interesa države i njenog nacionalnog suvereniteta. Kada sve ovo sagledamo, onda počinje dobivati smisao činjenica da i pored toga što je ljudsko pravo na slobodu religije predmet brojnih međunarodnih deklaracija, dok u praksi to i ne znači baš mnogo.

A. Sloboda religije kao međunarodno ljudsko pravo

Sloboda religije zauzima istaknuto mjesto u međunarodnim dokumentima. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (UDHR) tretira je kao jedno od osnovnih prava, a kako je to definisano čl.18.: "Svako ima pravo na slobodu misli, savijesti i vjeroispovijesti; ovo pravo uključuje slobodu promjene svoje religije ili vjerovanja, i slobodu da bilo pojedinačno ili u zajednici sa drugima, javno ili privatno, manifestira svoju religiju ili vjerovanje kroz propovijedanje, prakticiranje, obrede, kao i kroz poštivanje svojih običaja." Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (UDHR) je dovela do nastanka niza međunarodnih dokumenata koji se bave pitanjem slobode religije. Međunarodni pakt o civilnim i političkim pravima 1966 (ICCPR) neprestano ponavlja istu formulu koja se koristi i u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima, te joj dodaje dispozitive kojim se obuhvata zabrana diskriminacije na temelju vjerske pripadnosti, kao i pravo roditelja da određuju vrstu religijskog obrazovanja za svoju djecu. Ovaj Pakt takođe nudi pregled svih definicija koje se odnose na religijske slobode, uključujući teističke i neteističke religije, i očito da je pri tome došlo do preopširnog nabiranja, s obzirom da se bilo koje vjerovanje može uklopiti u postojeće šeme.

Možda najraskošniji tekst na temu slobode religije je Deklaracija o ukidanju svih oblika netolerancije i diskriminacije na osnovu vjere i ubjeđenja (1981). Članom 1. i članom 6. uveliko se štite brojni načini štovanja i ispovijedanja, tako da bi bilo preopširno ih ovdje sve navoditi.³⁴ Konačno, završni dokument iz 1989.g., sadrži sve preporuke koje proizilaze iz Univerzalne povelje o ljudskim pravima, kao i iz Međunarodnog pakta o civilnim i političkim pravima, te Deklaracije iz 1981.g. Teško da možemo navesti neko drugo ljudsko pravo koje se više pominje u tekstovima.

Kako god, mora biti kristalno jasno, da ovi dokumenti ne proizvode zakonske obaveze za države, ukoliko nisu inkorporisani u domaće zakonodavstvo. Npr., u Sjedinjenim Američkim Državama ovi dokumenti nemaju snagu pravno obvezujućih. U najboljem slučaju, ovi tekstovi imaju moralnu snagu, ali ne povlače sankcije. Štaviše, vrlo je teško definisati snagu moralnog argumenta, s obzirom na širinu polja definicije koje se odnosi na religiju, a što imamo u tekstu Međunarodnog pakta o civilnim i političkim pravima, dok u Deklaraciji iz 1981 nemamo uopšte definiciju, što nas ponovo dovodi do sljedećeg zaključka: države na unutrašnjem nivou djelovanja imaju veliku slobodu prilikom donošenja odluka na koji način će razumijevati i tretirati religiju. Praksa nam takođe pokazuje da su religiozni ljudi i dalje žrtve svih oblika diskriminacije u mnogim zemljama.

Možemo uvidjeti, da u nekim državama religija zauzima centralno mjesto unutar konstitutivnog projekta, dok u nekim joj se na ovome nivou uopšte ne pridaje značaj. Zato je nemoguće tvrditi da je sloboda religije priznata na međunarodnom nivou, kao važno pitanje koje se veže uz nacionalnost; odakle proizilazi da je nemoguće tvrditi da je ljudsko pravo na slobodu religije fundamentalno pravo s međunarodne tačke gledišta i stoga se ima smatrati slabom osnovom za pokretanje intervencije na međunarodnom nivou.

³⁴ vidi korisni vodič D.Davis „Evolucija religijskih sloboda kao univerzalnog ljudskog prava“ Ispitivanje uloge u Deklaraciji o ukidanju svih oblika netolerancije i diskriminacije na osnovu vjere i ubjeđenja iz 1981”BYULR (2002): 217-35

Pozivanje na međunarodna ljudska prava je veoma rasprostranjeno, ali se primijenjuje veoma ograničeno. U nastojanju da sagledamo smisao u brzini kojom se razvija praksa na području ljudskih prava, onda ih možemo razdvojiti na ljudska prava koja utiču na nacionalni suverenitet i ona o kojim se raspravlja na plemenit način u deklaracijama, ali uz odsustvo ozbiljnih sankcija ili moralnih pritisaka kojim bi se ona i štitila. Ljudsko pravo na slobodu religije spada u kategoriju drugorazrednih prava: obilje tekstova i dobrih namjera nije dovelo do nastanka sistema zaštite na međunarodnom nivou, koji bi bio u stanju da sa preciznošću odredi slučajeve u kojima pravo mora biti zaštićeno, kao i da odredi sankcije u slučaju kršenja tog prava.

B: Temelji ljudskih prava

Veza između međunarodnih ljudskih prava i religije je ambivalentna. Ako se pođe od nastanka ljudskih prava: čini se da postoje dvije široke skupine teorija kojima su se nastojala utemeljiti ljudska prava – jednu skupinu teorija čine one sekularne, a drugu religiozne. S ciljem uvođenja promjena u oblasti ljudskih prava, obje skupine teorija su morale ponuditi razloge dovoljno jake da prevagnu nad argumentima koje imamo na strani suvereniteta, a ovo upućuje na zaključak da etičke koncepcije ljudskih prava trebaju definisati koji je to najniži prag za opravdanu intervenciju.³⁵ Problem sa etičkim koncepcijama je u tome da one nisu dovoljno jake da bi ponudile jasno, primjenjivo i razumljivo objašnjenje šta je to minimalni prag.³⁶ Etičke koncepcije ljudskih prava mogu ukazati na to šta se smatra nedopustivim činiti religioznim ljudima, s tim što ove koncepcije nikada ne nude cjelovito objašnjenje koje vrste kršenja ljudskog prava na slobodu religije (HRFR) opravdavaju ograničenja nacionalnog suvereniteta.

Tako, npr. teokratski režimi mogu ne biti kompatibilni sa ljudskim pravom na slobodu religije, ali to jedva da može biti argument koji opravdava intervenciju na međunarodnom nivou. Princip poštivanja nacionalnog suvereniteta toleriše i postojanje teokratskih režima. Ako demokratija znači sve, onda zasigurno, da se ljudi, pripadnici jedne nacije, mogu opredijeliti da vjerske vođe procjenjuju njihove odluke. Ovim se ne želi reći da je ovako nešto poželjno, ali je u skladu sa principom da ljudi imaju pravo izbora.

Religijske teorije o ljudskim pravima polaze od sličnih pretpostavki i tumače da za biti zaštićen, je dovoljno biti ljudsko biće, s obzirom na činjenicu da je čovjeka stvorio bog po vlastitom liku. Međutim, ove teorije bivaju oborene iz prostog razloga što su ljudi izgubili bogu sličan lik, te zato više nisu vrijedni da uživaju ova prava.³⁷ Postoji i tumačenje da religija nastoji da obezbijedi univerzalne etičke temelje ljudskih prava u ime ljubavi prema bogu. Drugi tvrde da se etički temelji ljudskih prava podudaraju sa sekularnim, kao što imamo slučaj sa bratstvima.³⁸

35 J. Raz, „Ljudska prava bez osnova“, u S. Besson i J. Tasioulas (eds), *Filozofija međunarodnog prava* (Oxford Univerzitetska Štampa, 2010.)

36 Čak i na nacionalnom nivou, ljudska prava ne pružaju uvjerljiva etička tumačenja. Ako ništa, ona se klasificiraju kao nevažna. Stoga je nemoguće tvrditi da su ljudska prava značajna zbog toga što počivaju na snažnim etičkim temeljima. Zaštita ljudskog prava na slobodu religije u svakom društvu je političko, a ne etičko pitanje, i istinitost ove tvrdnje svoju potvrdu dobiva na međunarodnom nivou.

37 N. Wolterstorff, *Razumjevanje liberalne demokratije – Eseji o političkoj filozofiji* (Oxford Univerzitetska Štampa 2012)

Kakogod, problem nije u razlici između sekularnih i religioznih osnova; problem je u samoj ideji da postoji etički temelj koji je univerzalan i koji tumači sva ljudska prava na jasan način. Kao što smo istaknuli ranije, etički temelji slabo da će objasniti potrebu za promjene u oblasti ljudskih prava, a takođe im nedostaje i kritička energija koja bi potpomogla primjenu ljudskih prava, dok se ona razvijaju.

Pored sekularnih i religioznih utemeljiteljskih teorija o ljudskim pravima koje nastoje da zasnuju ljudska prava na osnovu sekularnih ili religioznih argumenata, postoje i teorije koje poriču potrebu za utemeljenjem i ja te teorije smatram više obećavajućim, s obzirom na nivo debate na kojem se nalazimo, kao i na nivo postojeće prakse.³⁹ Ove teorije ne poriču mogućnost postojanja etičkih temelja na kojima sa zasnivaju ljudska prava. Ono što ove teorije tvrde da nije moguće navesti jedan precizan etički osnov, koji bi rasvijetlio praksu na polju ljudskih prava.⁴⁰ Praksa u oblasti ljudskih prava razvija se ubrzanim tempom i pri tome ne iznosi bilo kakve konačne argument koji bi se odnosili na položaj ljudskih prava s obzirom na moral. Ljudska prava štite važne interese koji su i pravno zaštićeni do te mjere, da nisu ograničeni niti jednim drugim važnijim interesom. Ljudska prava djeluju na dva nivoa, jedan je domaći, a drugi je međunarodni.

Ljudsko pravo na slobodu religije je mnogo strože uspostavljeno na nacionalnom nivou, a što se i vidi na osnovu izlaganja u ovom poglavlju. U velikoj mjeri značaj slobode religije duboko zavisi od društvene uloge religije na nacionalnom nivou. Zbog toga je veza između društva i države veoma neizvjesna i kompleksna i ne može se potpuno i istinski procijeniti, ako je posmatramo van naprijed navedenog konteksta. U prilog ovoj tvrdnji, ja se mogu složiti sa Razom, da su ljudska prava sama po sebi vrlo ovisna kategorija⁴¹ i to kategorija koja ovisi o postojećem sistemu brojnih odnosa⁴¹ U skladu s ovim, ljudskim pravima nedostaju temelji, što u praksi znači da se ona ne mogu opisati kao kategorija utemeljena na moralnoj brizi.

Ako sada posmatramo faktor neizvjesnosti s obzirom na veze koje postoje između religije i društva u svim državama, sa kategorijom neizvjesnosti s obzirom na položaj ljudskih prava na nivou međunarodnih odnosa, ono što dobijemo je vrlo krhka slika ljudskih prava na slobodu religije. Ovdje se treba dodati, da religija kao predmet jedva da se može definisati kao univerzalna i značajna kategorija. Čini se da religija izmiče svim pokušajima definisanja i da kao takva počiva samo na pretpostavkama.

C. Religija i vanjska politika

Zapadne zemlje često opravdavaju vojne intervencije upravo na temelju činjenice da postoji kršenje ljudskih prava, bez uvažavanja činjenice da razumijevanje ljudskih prava ovisi o pretpostavkama. Postoji razlika između ljudskog prava koje štiti od torture i ljudskog prava na slobodu religije. Prvo pravo se može definisati kao potreba da se ukloni nasilje, i niko to ne može sporiti. Drugo pravo ne možemo objektivno braniti, jer ostale vrste kršenja prava ne mogu biti neosporno dokazana da bi opravdala vojnu intervenciju.

³⁸ M. Perry, *Moral i pravna regulativa međunarodnih ljudskih prava* (Routledge, u pripremi)

³⁹ C. Beitz, *Ideja ljudskih prava* (Oxford Univerzitetska štampa, 2011)

⁴⁰ Raz, "Neutemeljena ljudska prava"

⁴¹ Raz "Neutemeljena ljudska prava"

Ovo je poprilično u skladu sa stavovima međunarodnih pravnih institucija, koje kao što smo vidjeli u velikoj mjeri, određivanje margina poštivanja prepuštaju vlastima na nacionalnom nivou.

Ozbiljnija kršenja kao što su proganjanje i ubijanje su zaštićena manje kontroverznim ljudskim pravima kao što su pravo na život i pravo na slobodu izražavanja. Poenta je u tome, da ukoliko ljudsko pravo na slobodu religije nije precizno definisano, ono u tom slučaju ne doprinosi mnogo kako na moralnom, tako i na pravnom nivou. U prilog ovome, možemo dodati da pristrasna koncepcija ljudskog prava na slobodu religije (HRFR) nosi brojne rizike, počev od visokog stupnja polarizacije i politizacije kada govorimo o ulozi religije u politici. Evropska Unija teško da se može nositi sa vjerskim različitostima koje egzistiraju na njenoj teritoriji; i odista je, onda nezamislivo da Evropska Unija može nastupati u ulozi promotora religijskih sloboda na svjetskom nivou.

Regionalni i međunarodni sistemi zaštite ljudskih prava pokazuju razlike s obzirom na način na koji poštuju nacionalni suverenitet. Organizirani sistem evropskih ljudskih prava dopušta intervenciju Evropskog suda za ljudska prava, kao instrument koje može sankcionisati države članice. Ljudska prava, općenito govoreći, su ona prava kojima se može opravdati intervencija na međunarodnom nivou uperena protiv kršitelja tih prava.⁴² Ali, osnovna mana je nastojanje da se stvori takva vanjska politika koja pokušava da promoviše kriva shvatanja religijskih sloboda - nešto što bi bezobzirno bilo suprotstavljeno lokalnim shvatanjima i lokalnoj praksi.

Sjedinjene Američke Države i Evropa vrlo često koriste ljudsko pravo na slobodu religije kao osnov za miješanje u vanjsku politiku. Od Konstantinovog ujedinjenja crkve i religije 313.g., religija se koristi u političke svrhe, a pogotovo s moralnog aspekta, kao opravdanje za intervencije poduzete od strane Imperije.

Kolonijalističke intervencije su često bile pravdane upravo na ovim temeljima, a primjera je bezbroj: Dovoljno je samo se sjetiti intervencije u Maliju i državnog udara vjerskih ekstremista. Kolonijalne snage su podržavale najgore diktatore u ime religijskih sloboda. Porodica Assad, Sadam Husein, Mubarak i Gadafi, svi oni su uživali podršku Zapada, jer su bili u poziciji da garantiraju manje više sekularne režime spremne da se odupru vjerskom ekstremizmu. Sjedinjene Američke Države su nastojale odigrati jaku ulogu na polju religijskih sloboda, u okviru svog vanjskopolitičkog djelovanja. Očiti problem s kojim se ovdje susrećemo je da se takva akcija ne vodi međunarodnim - univerzalnim - shvatanjem ljudskog prava na religiju, već se zasniva na lokalnim poimanjima. Očekivan rezultat je da vanjska politika i međunarodni odnosi zasnovani na usko lokalnim poimanjima i shvatanjima ljudskih prava, više dijele nego što ujedinjuju.

V. Zaključak

Ljudsko pravo na slobodu religije (HRFR) zauzima ograničeno mjesto u međunarodnom sistemu ljudskih prava iz nekoliko razloga. Prvo, značaj vjerskih sloboda veoma zavisi od promjenljivih faktora, kao što su historija konstitutivnosti, društveni pogledi, te prisustvo vjerskih manjina. Drugo, pravosudni organi na međunarodnom nivou su skloni pravljenju razlika spram nacionalnih institucija kada se suoče sa kompleksnim problemima u vezi religijskih sloboda.

⁴² Slazem se sa Razom ("Neutemeljena ljudska prava") da kršenje ljudskih prava opravdava razne oblike intervencija na međunarodnom nivou i da to ne moraju biti samo vojne intervencije

Treće, međunarodni faktor će morati računati i na strogo postavljene zahtjeve nacionalnog suvereniteta, prilikom donošenja odluke da li da interveniše ili ne, i da li da intervenciju pravda zaštitom ljudskog prava na slobodu religije (HRFR)

Ne postoji lagan način da se spozna uloga religije u društvima, i ne postoji opštevažeća i trajna definicija religije koja bi služila u tu svrhu. Način na koji svaka država izlazi na kraj sa mješavinom različitih faktora je pitanje njenog vlastitog suvereniteta, a uplitanje sa strane u pitanja suvereniteta ne može proći bez sumnje da sadrži odlike novog imperijalizma. Ljudsko pravo na slobodu religije (HRFR) ne zauzima važno mjesto u sistemu međunarodnih ljudskih prava, i pored toga što neki nastoje da ovo pravo prikažu takvim. To je samo jedno od mnogih ljudskih prava, i uvijek se mora sagledavati u kontekstu brojnih okolnosti.

Moguće je, da će praksa u oblasti ljudskih prava početi da nalikuje na nešto sasvim drugo jednoga dana. Što se tiče ovog momenta, nije poželjno tražiti da se ljudska prava postave kao jasan set moralnih zahtjeva na međunarodnom nivou. To su prava koja su u suprotnosti sa nacionalnim suverenitetom; iz ovog razloga, moraju se koristiti krajnje oprezno, a da bi se izbjegle sumnje na zloupotrebu u neoimperijalističke svrhe. Ovdje se posebno misli na ljudsko pravo na slobodu religije, koje je za sada jedno ograničeno pravo u sistemu međunarodnih ljudskih prava.